

A néprajztudomány és a hungarikumok kapcsolata

Az utóbbi években szaktudományunk létkérdéseként értékelhető súllyal szokott felmerülni a társadalmi hasznosság kérdése. Messzemenően indokolt a szaktudomány életképessége és jövője szempontjából azon szerepvállalásokra fölhívni a figyelmet, amelyekben a hitelességet, a tudományos háttérrel a néprajz biztosíthatja. Nyilvánvaló, hogy a szűken vett akadémikus tudományosság mellett a kultúrák közvetítésben napjainkban egyre fontosabbá válnak a szélesebb nyilvánosság szférái.

Az identitásnak, a közösségeket összetartó kulturális örökségi elemeknek a számbavétele és elemzése egyértelműen kiváló területe a néprajztudomány tudásbázisára építő kutatásnak. Kézenfelve az is, hogy a *hungarikumok* és a kulturális örökség viszonyrendszeréről szólva elengedhetetlen az identitás fogalmának bevonása az értelmezési keretbe.¹ Ezek olyan összefüggésre utaló fogalmak, amelyeknek vitája fontos művelődéspolitikai kérdésként bő két évszázada jelen van a tudományos és politikai közbeszédben Magyarországon. A társadalomkutatók legalapvetőbb feladatukként érvényes válaszokat igyekeznek találni a társadalmakat összetartó, egészséges, vitális állapotban működtető rendszer jellemzőire vonatkozó kérdésekre. Egy olyan szimbolikus közösség megalkotásához, mint a nemzet, az összetartozás kulturális jegyeit lényeges megformálni és a külvilág felé is felmutatni. Ezáltal alakulnak a nemzetre jellemzőnek tartott jegyek, a sztereotípiák. Ebben a felfogásban a mindennapok jelenségei alkotják a nemzeti kultúrát, amelynek szimbolikus karaktere rejtve marad.²

A manapság népszerű fogalomként terjedő társadalmasodással kapcsolatban hangsúlyos a szerepe az aktív közösségképződés folyamatának, amely viszont elválaszthatatlan az identifikáció, az identitásképzés és -örzés jelenségeitől. Az identitásképzés intézményeként tekinthetünk az oktatás és a közgyűjtemények területén működőkre. A népi kultúra és a nemzeti kultúra az azonosságtudat felépítésében fontos szerepet tölt be. A társadalomtudományok – köztük hangsúlyosan a néprajztudomány – segítséget nyújtanak az egyes individuumoknak és a nagyobb közösségeknek abban, hogy a társadalmi viszonyok ellenőrizhetetlennek tűnő külsőlegessége miatt esetenként keletkező feszültségeket, esetleges félelmeket csökkentsék, s ha lehet, legyőzzék. A gyorsuló ütemű átalakulások mind a társadalomképet, mind a kulturális örökség társadalmi jelentőségét és értékelését illetően is jelentős változásokat generáltak a XXI. század második évtizedére. A múlttal kapcsolatos kötelek ugyan tagadhatatlanok, az örökség mégsem elsősorban a múltról szól, hanem a jelenről. A néphagyományok újjáélesztése bonyolult mechanizmusokat generál esetenként. A komplex jelenségek értelmezése évtizedes kutatásmódszertani és metodológiai kihívást jelent a néprajzkutatók irányába.³

1 Vö. Sonkoly 2001. 9–10.

2 Barna 2011. 7.

3 Vajda 2016. 31–35.

A fentiekben tömören jelzett folyamatokhoz tartozó közvetlen hatásmechanizmusokat elemezve érzem indokoltnak a *hungarikumokkal* kapcsolatos hazai folyamatok szerepének vázlatos bemutatását.⁴ Évtizedes vitát zárt le a 2012 júliusában elfogadott *hungarikum törvény* (XXX. tv.),⁵ amikor megalkotta a definícióját a *hungarikumoknak*. Igaz, hogy ezt a definíciót a 2013 decemberében elfogadott törvénymódosítás (CCLII. tv.)⁶ részben átformálta. A jelenleg érvényes definíció szerint a *hungarikum* olyan gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye.

A *hungarikum* megfogalmazással kapcsolatban célszerű figyelembe venni, hogy az 1997. CXL. törvényben szereplő fogalom még csak az ismert könyvtári értelemben fogalmaz meg definíciót. Igaz, hogy esetenként ez okot adhat félreértésekre is akár. S szintén csak jelzésszerűen hangsúlyozandó, hogy a nemzetközi gyakorlatban sem ismeretlen az egyes nemzetekhez rendkívüli módon kötődő értékek csoportjának megkülönböztetése. A *patriotikum*ként ismert fogalom használatos Lengyelországban a *polonikum*, Olaszországban az *italikum*, vagy éppen Németországban a *germanikum* formájában.

A jelenleg hatályos törvény rendelkezik arról is, hogy milyen ún. *nemzeti értékpiramis* segítségével lehetséges a magyar kulturális örökség egyes elemeit elismerni – egészen a legmagasabb kategória, a *hungarikumok* szintjéig. A *települési értéktárak*, majd magasabb szinten a *megyei értéktárak*, illetve a különböző *ágazati értéktárak* fölött a *Magyar*

Táncház a budapest–zuglói Kassák Klubban az 1970-es évek elején

4 Részletesebb kifejtése olvasható Paládi-Kovács 2015a, illetve 2016.

5 http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200030.TV [Utolsó letöltés: 2014. február 20.]

6 http://www.complex.hu/kzldat/t1300250.htm/t1300250_13.htm [Utolsó letöltés: 2014. február 20.]

Értéktárban a nemzeti értékek, illetve a világhírű kiemelkedő nemzeti értékek alkotják a legfontosabb elemeit az értékpiramisnak. Külön kategóriát képvisel a *külhoni magyarság értéktára*.⁷ Az Erdélyi Értéktár és az értékgyűjtő mozgalom a Kriza János Néprajzi Társaság aktív szerepvállalásával zajlik. Példaértékű eredményeikről konferenciákon és publikációkban számolnak be az erdélyi kollégák.⁸ A földrajzi eredetvédelemben részesülő *Európai Unió oltalommal védett értékek* szintén fontos alkotórészei a rendszernek. A legfőbb szintet jelenti a *Hungarikumok Gyűjteménye*. A gondosan kialakított és a kezdeti időszak tapasztalatait felhasználva módosított komplex rendszer kiteljesedéséhez elengedhetetlen, hogy az alacsonyabb elismerési szintek is elismert és biztos színvonalat képviselő kategóriaként működjenek. Ebben alapvető szerepe és felelőssége van a *Hungarikum Bizottságnak*. 2015. július 3-án hatályba lépett a *hungarikum törvény* módosításáról szóló 2015. évi LXXX. törvény, amely alapján a korábban 16 tagú *Hungarikum Bizottság* 21 tagúra bővült. A tagok delegálás útján kerülnek a testületbe, így ott vannak a Magyar Országgyűlés, a Magyar Államórákért Alapítvány, a különböző minisztériumok, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Művészeti Akadémia, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának elnöke által delegált tagok. A bizottság elnöke az agrárpolitikáért felelős miniszter.⁹

A *Hungarikum Bizottság* operatív tevékenységét a bizottság titkársága segíti, amely a *hungarikum törvény* kidolgozásában és az azzal kapcsolatos komplex tevékenység koordinálásában is meghatározó szerepet játszó Vidékfejlesztési Minisztérium szervezeti keretei között működik. Időről időre a bizottság nyomtatott formában is közreadja az egyre bővülő lista elemeit reprezentatív kiadványban.¹⁰ Az egyre gyarapodó és formálódó listák az értékpiramis különböző szintjeire jellemzőek.

Szintén az értékörző tevékenység színvonalának biztosítása és a bizottság tevékenységének segítése céljával jöttek létre a törvény kínálta kereteknek megfelelően a különböző ágazati szakbizottságok (7), amelyeknek összesen több mint 150 szakemberről álló tagsága – az esetenként felkért külső szakértők bevonásával együtt – biztosítja a szakmai és tudományos háttérrel a *Magyar Értéktárral* kapcsolatos döntések előkészítéséhez.¹¹ A döntési jogkör a *Hungarikum Bizottságé* és a törvény által kialakított demokratikus feltételekhez igazodva igen széles körből érkehetnek a javaslatok az értéktárba kerüléssel kapcsolatosan. Óriási a felelőssége a folyamat minden szintjén közreműködőknek a kulturális örökség védelme, a magyarság csúcsteljesítményeinek elismerése területén. Ezt az állítást messzemenően igazolják e tömör ismertető megírásakor (2017 kora őszen) a *hungarikumok* listáján szereplő – s mire a *Honismeret* aktuális száma napvilágot lát, minden bizonnyal újabakkal gyarapodó – elemek. Aktuálisan az összesen 67 *hungarikum* között 27 elem tartozik a kulturális örökség kategóriájába.¹²

A tudományos elemzések egyértelműen igazolják, hogy a túlszabályozott, föntről lefelé irányuló identitásképzés visszas megoldás. Nyilvánvaló a hazai szisztéma sikeressége szempontjából is annak a jelentősége, hogy valós szereplők álljanak az identitásépítés mögött. A *Magyar Értéktár* kialakításának folyamata tehát elindult, de ez a folyamat még az elején tart. Az egyre szélesedő társadalmi bázisra utalt egy interjúban Lezsák Sándor az

7 Paládi-Kovács 2015b. 80.

8 Pl. Jakab Albert–Vajda 2016.

9 <http://www.hungarikum.hu/hu/hungarikum-bizottsag> [Utolsó letöltés: 2016. október 28.]

10 Vö. Pappné Máté 2013.

11 A szakbizottságok tagjai elismert szakemberek, akik külön díjazás nélkül végzik felelősségteljes munkájukat.

12 <http://www.hungarikum.hu/sites/default/files/hungarikumok-lista.pdf>. [Utolsó letöltés: 2017. szeptember 28.]

Országgyűlés alelnöke is, amikor arról beszélt, hogy a *hungarikum törvény* négy évvel ezelőtti elfogadása nyomán országos értéktartó mozgalom indult: több mint ezer településen jött létre értéktár bizottság; számos diákcsoport is a kezdeményezés részese lett.¹³ A folyamat kiteljesedése közben szerzett tapasztalatok indokolták a törvény módosítását is, alakították a korszerű és alkalmas szervezeti kereteket, a döntésekkel kapcsolatos összetett tevékenység jellemzőit.

A közvetettnek ítéltéző identitásképző és -építő hatás mellett elindult a közvetlen működési mechanizmus kidolgozása és működtetése is. Ennek megfelelően a helyi közösségek számára közvetlenül hasznosuló pozitív hatása is van a *Magyar Értéktár* különböző szintjeihez történő csatlakozásnak. 2017-ben már negyedik alkalommal írta ki a Vidékfejlesztési Minisztérium azt a pályázatot, amely a *hungarikumokkal* és a *kiemelt értékekkel* kapcsolatos tevékenységet támogatja.¹⁴ A nyílt pályázat célja a *nemzeti értékek és hungarikumok* gyűjtésének, népszerűsítésének, megismertetésének, megőrzésének és gondozásának támogatása. A pályázatok megismerhető tapasztalatai szerint a társadalmi nyilvánosság a kollektív identitás külső burkaként működik. A pályázatok elbírálásánál egyértelműen fölismerhetőek az identitásfenntartás szempontjai, illetve az identitásépítés tényezői. A szabályozás fontos része a *hungarikum tanúsító védjegy*, amelynek alkalmazásával a *hungarikum* termékek előállítása kis- és középvállalkozások beindítását eredményezheti a törvényhozó szándékai szerint.

Mohácsi busók

A *hungarikum törvény* által szabályozott formában működő, a fentiekben röviden vázolt folyamat eredményeként az identitással szoros kapcsolatban álló lokalitás, a regionalitás ismét szimbolikus szerepet kaphat. A helyi hagyományos elemeket őrző kultúra felé fordulás közösségformáló és megélhetést javító szándékkal működik napjainkban. Ezáltal viszont a globális szemlélet helyi megjelenéseként, az ökológiai gondolkodás, és a fenntartható fejlődés uniós normájának is megfelel.

A néprajztudomány két évszázados eredményei közvetlenül hasznosíthatóak az iméntiekben röviden vázolt *hungarikum mozgalom* hiteles működése érdekében. Az értékpiramis minden szintjén biztos tudományos háttérrel nyújtanak a szakirodalomban, az archívumokban, múzeumokban és gyűjteményekben meglévő információk. A néprajzos szakemberek aktív szerepvállalása szükséges a szaktudományi tudásbázis értékeinek kiaknázásához. Paládi-Kovács Attila konferenciaelőadásokon és cikkekben több alkalommal is fölhívta a figyelmet az *alkalmazott néprajz* jelentőségére.¹⁵ Az is feladata a szakembereknek,

13 <http://www.hungarikum.hu/hu/hirek/lezs%C3%A1k-s%C3%A1ndor-%C3%A9rt%C3%A9kt%C3%A1r-%C3%B3-mozgalom-indult-hungarikum-t%C3%B6rv%C3%A9ny-nyom%C3%A1n> [Utolsó letöltés: 2017. szeptember 28.]

14 <http://www.hungarikum.hu/hu/hirek/hung-2017-p%C3%A1ly%C3%A1zati-d%C3%B6nt%C3%A9si-lista> [Utolsó letöltés: 2017. szeptember 28.]

15 Vö. Paládi-Kovács 2015a. 83.

hogy esetenként a lelkes amatőrök által a néphagyomány történeti rétegeibe álmódott elemeket kiszűrjék a szaktudomány eszközkészletére építve.¹⁶ A *hungarikumokkal* kapcsolatos tudományos tevékenység – összhangban a fentiekben jelzett identitásépítő formációs folyamatokkal – a kulturális formák, jelentésrendszerek esetenként közvetlenül kitapintható társadalmi hatásait is generálja.¹⁷

A *hungarikumokkal* szorosan összefüggő kulturális örökséggel kapcsolatos, egyre kiterjedtebb és koordináltabb magyarországi tevékenység színvonalának megőrzése érdekében tisztában kell azzal lennünk: az európai társadalomtudományi hagyományhoz igazodva, az egyes embertől a családon, a rokonságon, a faluközösségeken át, az egyre nagyobb méretű közösségeknek és a területi, politikai egységeknek egészen az emberiségig, az általános etnológiáig ívelő sorozatában fontos hely illeti meg a nyelvi, nemzeti közösségek vizsgálati szintjét.¹⁸ A lokális, a kiterjedtebb regionális, az elevenen élő felekezeti, és az erőteljes szociális identitás egyaránt része az egyének, családok, és a tágabb közösségek önmeghatározásának. Maga a népi kultúra is változatos jellegzetességeket és tagozódást mutat. Az életképes etnikus népcsoportnak nyilvánvaló szüksége van nemzeti néphagyományra.

A néprajz a közvélekedés alapján elsősorúan identitástudomány, amelynek ma is megkerülhetetlen feladata a különböző közösségek kulturális örökségéhez való ragaszkodásának a széles körű és mélyreható értelmező vizsgálata. A néphagyománynak egyedülállóan fontos szerepe van a nemzeti kultúra, a nemzeti önazonosság fönntartásában.¹⁹ Ezzel összhangban a néprajzzal kapcsolatban működő intézményeknek, szervezeteknek ennek a felelősségnek a tudatában kell működniük. A *hungarikum mozgalom* intézményesülő tevékenysége az örökségipar és diskurzus bonyolult környezetét tudatosan leegyszerűsítve kommunikál a társadalom széles rétegeivel. Ez a folyamat a hagyomány rekontextualizációjaként és revitalizációjaként egyszerre értékelhető.²⁰ Meggyőződésem, hogy a hazai néprajztudomány képviselőinek aktív szerepvállalása a *hungarikumokhoz* kötődő formálódó folyamatokban érdemben segítheti a hiteles és egészséges működés feltételeinek alakítását.

Kemecsi Lajos

Függelék

A HUNGARIKUMOK LISTÁJÁNAK KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGBE TARTOZÓ ELEMÉI 2017. OKTÓBER ELSEJÉN

33. A táncház módszer mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje; 34. Mohácsi busójárás, maszkos télűző szokás modellje; 35. Solymászat mint élő emberi örökség; 36. A matyó népművészet – egy hagyományos közösség hímzéstudományja; 37. Budapest – a Duna-partok, a Budai Várnegyed és az Andrássy út; 38. Hollókő ófalu és környezete; 39. Az Ezeréves Pannonhalmi Bencés Főapátság és természeti környezete; 40. Hortobágyi Nemzeti Park – a Puszta; 41. Pécs (Sopiana) ókeresztény temetője; 42. Fertő kultúr-

16 Paládi-Kovács 2015b. 17.

17 Külön figyelmet igénylő témaként hívom föl a figyelmet a *hungarikum mozgalom*hoz kapcsolódóan a néphagyományoknak az Interneten való megjelenésére. Ezen kérdéssel lásd Vajda 2016.

18 Paládi-Kovács 2005. 5.

19 Paládi-Kovács 2016. 19.

20 Vö. Vajda 2016. 44.

táj; 43. A Tokaji történelmi borvidék kultúrtája; 44. Herendi porcelán; 45. Magyar operett; 46. Kassai-féle lovasíjász módszer; 47. Halasi csipke; 48. Kalocsai népművészet: írás, hímzés, pingálás; 49. 100 Tagú Cigányzenekar – A zenekar világhírű művészi és hagyományörző gyakorlata; 50. Gróf Széchenyi István szellemi hagyatéka; 51. Klasszikus magyar nóta; 52. Zsolnay Kulturális Negyed; 53. Tárogató; 54. Vizsolyi Biblia; 55. IX–XI. századi magyar íj; 56. Magyar cimbalom; 57. Kodály-módszer; 58. A magyar tanya; 59. Magyar huszár.

A KIEMELKEDŐ NEMZETI ÉRTEKEK MAGYAR ÉRTEKTÁR LISTÁJÁNAK KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGBE TARTOZÓ ELEMEI 2017. OKTÓBER ELSEJÉN

105. A Népművészet Mestere díj kitüntetettjeinek tudása és tevékenysége; 106. Busójárás Mohácson – maszkos farsangvégi télűző szokás; 107. A kunsági birkapörkölt karcagi hagyománya; 108. Élő hagyományok Kalocsa kulturális terében: hímzés, viselet, pingálás, tánc; 109. Mezőtúri fazekasság; 110. A magyar solymászat; 111. A halasi csipkevarrás élő hagyománya; 112. Matyó örökség – a hímzés, viselet, folklór továbbélése; 113. Pünkösdi templomdíszítés Mendén; 114. Tikverőzés Mohán – maszkos, alakoskodó, farsangi szokás; 115. Emmausz Bólyban – húsvéthétfői népszokás; 116. A molnárkalács borsodnádasi hagyománya; 117. Sárköz népművészete: szövés, hímzés, gyöngyfűzés, viselet; 118. Kassai-féle lovasíjász módszer; 119. Herendi porcelán; 120. Magyar operett; 121. Klasszikus magyar nóta; 122. Zsolnay Kulturális Negyed; 123. Gróf Széchenyi István szellemi hagyatéka; 124. 100 Tagú Cigányzenekar – A zenekar világhírű művészi és hagyományörző gyakorlata; 125. Höveji csipke; 126. Tárogató; 127. Magyar íj (IX–XI. század); 128. Vizsolyi Biblia és a Vizsolyi Református Templom; 129. Bocskai viselet; 130. Szegedi papucs; 131. A magyar tanya; 132. Magyar cimbalom; 133. Békés-tarhosi Énekiskola; 134. Mihalkó-féle hortobágyi pásztorkalap; 135. Kós Károly életműve; 136. Magyar huszár; 137. Aradi Szabadság-szobor; 138. Feszty-körkép; 139. A nagybányai művésztelep és festőiskola; 140. Pálos rend; 141. Hortobágyi karikás ostor; 142. Hollóházi porcelán.

Felhasznált irodalom. *Barna Gábor* (2011): Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás. In: *Jankovics József-Nyerges Judit* (szerk.): Kultúra, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadások. Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság, Budapest, 7–18.; *Jakab Albert Zsolt-Vajda András* (szerk.) (2016): Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben. Kolozsvár; *Paládi-Kovács Attila* (2005): Merre tart az európai néprajztudomány? Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, Budapest; (2015a): Hungarikum és értékmentés a néprajzi felfogásban. Néprajzi Hírek 2015/3. 78–85.; (2015b): A néphagyomány, a néprajz szerepe a nemzeti önazonosság fennmaradásában. In: *Alabán Péter* (szerk.): Közösségek – sorsok – tradíciók. Tanulmányok a barkóságról. (Studia Barkonum III.) Ózd, 12–20.; (2016): Hungarikum és értékmentés a néprajzi felfogásban. In: *Jakab Albert Zsolt-Vajda András* (szerk.): Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben. Kolozsvár, 11–19.; *Pappné Máté Erzsébet* (2013): Hungarikumok gyűjteménye. Magyar Értéktár 2013. Budapest.; *Sonkoly Gábor* (2001): A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: *Bárdi Nándor-Lagzi Gábor* (szerk.): Politika és nemzeti identitás Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest, 9–26.; *Vajda András* (2016): Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. In: *Jakab Albert Zsolt-Vajda András* (szerk.): Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben. Kolozsvár, 21–58.